

O O R G A W E .

Dinsdagmôre, 20 Februarie 1900, toe die dag begin te breek en dit nog sterk donker was, het 'n aantal Engelse perderuiters met 'n konvooi op die laer afgekom. In die donker nag het hulle blykbaar hulle rigting kwyt geraak en onwetend op die Boerestellings afgestuurd. Ongelukkig het 'n paar Boere op 800 tree afstand op die aankomende massa geskiet en so 'n kans laat verbygaan waardeur hulle almal in die pan kon gehak het. Sewe waens met mondprovisie en trekdiere het in die hante van die Boere geval.¹⁾

Op hierdie dag is die laaste kanon van majoor Albrecht ook buite werking gestel en het Cronje se toestand meer kritiek geword. Sy hoop het effens opgevlam toe hy in die middag 'n spieëlberig ontvang dat generaal De Wet²⁾, Philip Botha en Andries Cronje hard besig is om die vyand te beveg. Hulle was oortuig daarvan dat hulle die volgende dag vir Cronje sou kon bevry.³⁾

Woenadag, 21 Februarie, was nog 'n dag van spanning. Vanaf dagbreek is die laer hewig beskiet. Die bombardement het tot die middag aangehou. Die môre het Cronje 'n briefie van Roberts ontvang waarin hy te kenne gegee het dat hy toe eers gehoor het dat Cronje vrouens en kinders by hom in die laer gehad het. As dit so was, sou hy gewillig wees om hulle/.....

1). Preller-versameling. Bundeel 23. (Slag van Paardenberg aan Land en Volk gestuur deur P.J. Naude).

2). K.G. 341: 19/2/1900. (Telegram van genl. de Wet aan die staatspresident, Bloemfontein).

In die nag van 19 Februarie het Hoofkommandant Ferreira doodlik met 'n geweer verongeluk. De Wet is die volgende dag as Hoofkommandant aangestel.

L.S. Amery, Vol. III, bl. 473.

3). Leyds-Archief: 717: 21/2/1900. (Telegram van die Staatspresident, Bloemfontein, aan Staatspres. Pretoria, bevattende telegram van genl. De Wet, Petrusburg, 20/2/1900).

K.G. 341: (Ibid.).

le vrygeleide deur sy linies te verskaf na enige plek wat hulle verkies het. Hy spreek sy leed uit dat die vrouens en kinders aan die bombardemente van die vorige dae blootgestel was. Hy het van hulle teenwoordigheid in die laer geen kennis gedra nie. Hy het ook verneem dat Cronje gebrek aan geneeshere en medisyne gehad het. As hy dit nog nodig gehad het, sou dit Roberts groot plesier verskaf het om hom van die een of die ander te voorsien.⁴⁾

Cronje het hierop geantwoord dat hy die vrygeleide vir die vrouens en kinders weier. Hy het die aanbod van dokters en medisyne aangeneem op voorwaarde dat die dokters in sy laer moes bly totdat hy dit na elders verplaas het. Uit 'n militêre oogpunt beskou het Cronje reg gehandel, want as hulle voor die tyd sy laers verlaat, kon hulle waardevolle informasie aan die Britse opperbevelhebber verskaf. Die vrouens het self verkies om in die uur van nood hulle mans by te staan. en daarom het Cronje daardie aanbod geweier.⁵⁾

Op hierdie skrywe van Cronje het Roberts geantwoord dat hy sy geneeshere nie vir 'n onbepaalde tyd kon afstaan nie en daarom verplig was om sy voorstel terug te trek.⁶⁾ Hiermee was die onderhandelinge tussen die twee aanvoeders afgeloop.⁷⁾

Op/.....

4). Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J.Naude); L.S.Amer, Vol.III, bls. 478; Kol.W.H.H.Waters, bls.264; Herinneringen, 15 Oktober 1913.

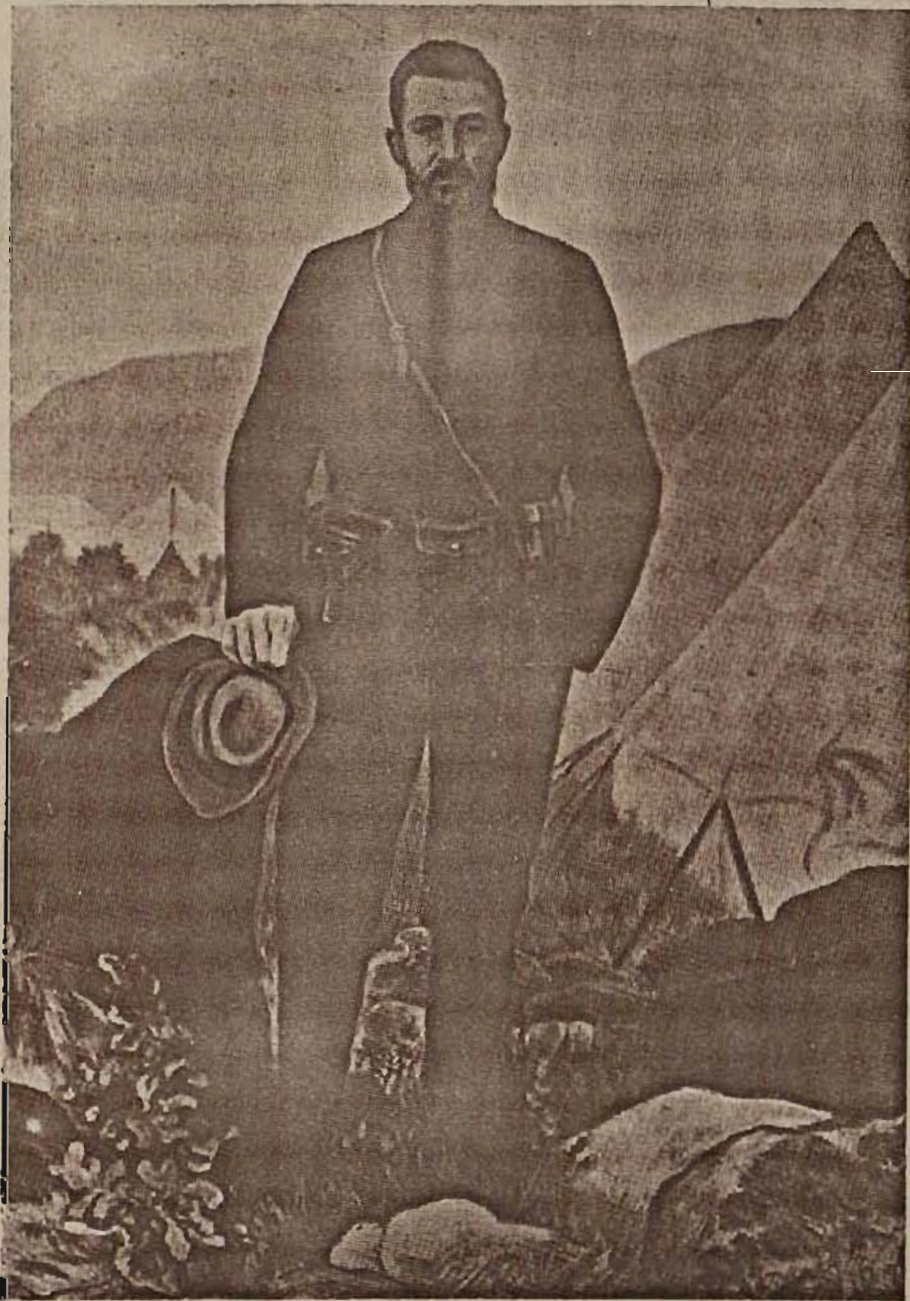
5). Ibid.

6). Herinneringen, 15 Oktober 1913.

7). Preller-Versameling; Bundel 23.(P.J.Naude); L.S.Amer, Vol.III, bls.478 en 479.

8). Preller-Versameling. Ibid.

Hoofkōmde. genl. Christiaan de Wet.

—(Foto uit Andriessen.)

Op 21 Februarie was Cronje se posisie meer sorgwekkend as te vere, want sy onderhandelinge met Lord Roberts het misluk. Die gewondes in die laer kon nie verplaeg en die dooies nie begrawe word nie. Die gekerm en gekreun het die angst en skrik vermeerder. Maar wat het die ontsetkommande's buite uitgerig om vir Cronje en sy laer 'n weg tot ontko- ming te baan? Vroeg die more het De Wet getelegrafeer dat hy verplig is om sy posisies te verlaat omdat die oormag vir hom te geweldig is en hy deur die Engelse omsingel word. Dit was vir hom onmoontlik om sy posisies te behou aangesien te veel burgers hulla offisiere in die steek ge- laat het. Hy was besig om nuwe posisies 'n uur te perd van Koedoesrand in te neem. Intussen het hy twee kanonne as ver- sterking gekry. Hy dring daarop aan dat alle ander verster- kings so gou as moontlik aangestuur moes word, Generaal Botha is met twee kanonne en 800 man uitgestuur om die ver- lore stellings te probeer herower sodat Cronje losgekry kon word.

De Wet het sy bes probeer om Cronje te bevry, maar kon tot sover nog nie daarin slaag nie omdat die oormag van die vyand vir hom te groot was. Dieselfde dag was al die posisies naby Cronje se laer verlate terwyl die burgers van De Wet by Poplar Grove, twee uur te perd van die laer, ver- gader het.

Die/.....

9). Leyds-Archief: 717: 21/2/1900. (Telegram van Staatspre- sident, Bloemfontein bevattende tel. van genl. De Wet aan Staatspres. Pretoria);
 Eie-Versameling: Telegramboek, bls. 18. (Ibid.);
 K.G. 341: 21/2/1900. (Telegram van Wolmarans, L.U.R. Z.A.R. aan Staatspres. Bloemfon.).

10). K.G. 341: 21/2/1900. (Telegram van die Staatspres. Bloemfontein bevattende tel. van genl. De Wet aan Staatspres. Pretoria);
 Leyds-Archief: 717: 21/2/1900. (Ibid.);
 Eie-Versameling. Telegramboek, bls. 19. (Ibid.).

Die naglikheid van Cronje se posisie en die mislukte pogings van De Wet om hom te ontsat, het die regering genoodsaak om die aanvoeders buite om die laer tot samewerking aan te spoor. Die feit dat De Wet verplig was om sy stellings te verlaat, het dit vir Cronje vir die teenwoordige onmoontlik gemaak om uit te kom. Die regering was erg oor hom bekommer, want wat sou gebeur as hy met sy hoofmag moes ingee? Dit kom voor asof die burgers te veel in klompies met die buiteposte van die Engelse veg. De Wet moes probeer om al die burgers bymekaar te kry en dan met sy gesamentlike mag op een punt aanval sodat hy vir Cronje 'n pad kon oopveg. Hy is reeds eblike dae vasgekeer en deur gebrek aan voedsel sou hy gedwing word om oor te gee. Daar moes haastig opgetree word en niks onaangeroe laat bly om die burgers los te kry nie.

11)

Op 22 Februarie was Cronje se posisie nog onveranderd. Hy het op dié dag aan Roberts voorgestel dat hy gewillig is om 'n hospitaal op duisend tree afstand van die laer op te rig. Roberts word versoek om die geneeshere en medisyns onder hierdie voorwaarde aan hom te gee. Die antwoord was dat die Engelse nie oor genoeg hospitaalgereedskap vir hulle eie manskappe beskik het nie. Die voorstel kon dus nie aangeneem word nie. As Cronje nie met die oorspronklike voorstel kon akkoord gaan nie, kon hy hom nie help/.....

---

11). Leyds-Archief: 717: 21/2/1900. (Telegram van Wolmarans, L.U.R. Pretoria aan kommandante Froneman, Potgieter en Schutte te Patrusburg, O.V.S.);
 K.G. 341 : 21/2/1900.(Ibid.);
 Eie-Versameling: Telegramboek, bls.20.(Ibid.);
 Preller-Versameling, Bundel 23.(P.J.Naude).

Genl. Philip Botha.

—(Foto van genl. Manie Botha gelyken.)

12)
help nie.

Dieselfde dag het De Wet weer niks uitgevoer wat tot die ontset van Cronje kon bydra nie. Behalwe generaal Botha en kommandant Potgieter kon hy niemand sover kry om te veg nie. Die burgers wou eers 'n dag rus voordat hulle verdere pogings aanwend. Die lug was bewolk en die rookwolke as gevolg van die hewige Engelse bombardement het veroorsaak dat daar geen heliograafberig uit of na die laer gestuur kon word nie.¹³⁾

Die volgende dag is weer 'n poging aangewend. De Wet het generaal Botha gelas om die burgers langs die rivier op te plaas en om die weggevlugte burgers weer op hulle plekke te kry. Dit het hom geluk om duisend man bymekaar te kry. Die helfte hiervan is na generaal De Wet gestuur, maar hulle kon nie veel uitrig nie. Die burgers was nie lus om met die oormag van die Engelse kragte te meet nie.¹⁴⁾

Op Vrydag, 23 Februarie, het Roberts Cronje laat vra hoeveel gevangenes hy in sy laer gehad het. Daar was 12 krygsgevangenes en vier gewondes by hom in die laer. Roberts het voorgestel dat Cronje die vier gewondes tesame met 4 Boeregewondes moes uitstuur. Die Boeregewondes sou na die Jacobsdalse hospitaal gestuur word en nadat hulle herstel is/.....

12). Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J. Naude); Kol. W.H.H. Waters, bls. 264; Herinneringen, 15 Oktober 1913.

13). K.G. 341: 23/2/1900. (Telegram van direkteur van telegraafkantoor bevattende A. telegram van genl. De Wet aan Staatspres, Bloemfontein en B. telegram van genl. P. Botha aan pres, Bloemfontein); Leyds-Archief: 717: 22/2/1900. (Ibid.); Die-Versameling, bls. 24. (Ibid.).

14). Leyds-Archief: 717: 23/2/1900. (Ibid.); K.G. 341: 23/2/1900. (Ibid.); Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J. Naude).

is, vrygelaat word. Hierin het Cronje toegestem en die gewondes is dadelik na die Engelse gevegalinies gestuur.¹⁵⁾

Ondertussen is die bombardement onverpoosd voortgesit. Byna al die perde en vee was toe al dood en die reuk was afgryelik. In die rivierbedding was 'n paar groot poele staande water wat die enigste watervoorraad uitgemaak het. In die water het baie dooie perde en ander diere in die warm sonstrale lê en ontbind. Aan die smaak van die water kon dit duidelik gemerk word dat dit verrot was. Met min te ete en nog minder slaap het die burgers onder hierdie ontsettende omstandighede moedeloos geword. Cronje het hulle gewaarsku teen die gevolge van gebrek aan vertrouwe in die mag van Kom, wat hulle ongedeerd uit soveel gevare gered het.¹⁶⁾

Is dit eienaardig dat die burgers in die laer teen hierdie tyd wanhopig mismoedig geword het? Die smart en ellende van die vrouens en kinders, die honger en dors, dit kon hulle nog grootmoedig verduur, maar dat hulle medeburgers van buite af nie daarin kon slaag om vir hulle 'n pad oop te slaan nie, dit het hulle meer as iets anders nie alleen met wanhoop vervul nie, maar met 'n doodse vrees vir oorgawe omklem. Dieselfde dag nog is van Petrusburg af getelegrafeer dat daar met 2,500 man in vier afdelings aangeval is, maar dat hulle op drie of vier plekke deur die Britse troepe/.....

15). Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J. Naude); Herinneringen, 15 Oktober 1913; Kol. W.H.H. Waters, bls. 264.

16). Preller-Versameling. Bundel 18. (Brief van krygsgevangene burger); Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J. Naude); Herinneringen, 15 Oktober 1913.

17)
troepe teruggedryf is.

Nog 'n groter teleurstelling het die dag van die kant van generaal P.Botha gekom. In die nag van 23 Februarie het hy die vyand met vier afdelings tegemoet getrek om die verlore posisies naby Cronje se laer te probeer he^rower. Die uitslag was teleurstellend. Toe die Engelse syn burgers onder kanonvuur ^{stak}, het die oorgrote meerderheid die hasepad gekies en alhoewel die generaal en sy offisiere alles in hulle vermoë gedoen het om dit te belet, kon hulle die burgers nie keer nie. Die burgers was ongehoorsaam aan hulle offisiere en keer op keer het hulle in die hitte van die stryd hulle posisies verlaat. Cronje se kans om van buite in veiligheid gebring te word, is deur die ongedissiplineerde aanvalle verongeluk.

Op die 24 ste Februarie het daar vir die mense in die laer 'n groot uitkoms gekom in die vorm van 'n swaar reën-
bui, sodat die rivier vol geword het en die verrottende poele gesuiwer is van dooie liggame en hulle van vars water voorsien is.
19)

Vroeg in die more het die Engelse so 'n geweldige kanonvuur op die laer geopen dat die Boere buite bang was dat Cronje nie teen so 'n aanval bestand sou wees nie. Die burgers in die laer was magteloos en die Engelse het hulle kordon steeds nouer en nouer om die laer getrek. Die president/.....
20)

17). Loyd's... 23/2/1900. (Telegram van die Staatspres. Bloemfontein bevattende telegram van genl. De Wet aan hom);

K.G.341: 24/2/1900. (Ibid.); Preller-Versameling. Bundel 23. (P.J. Naude).

18). K.G.341: 23/2/1900. (Telegram van genl. Botha aan Staatspres. Bloemfontein).

19). Preller-Versameling. Bundel 18. (Brief v. krygsgevangene burger); Kerinneringen, 15 Oktober 1913.

20). Preller-Versameling. Bundel 23. (Ibid.).

president van die Oranje-Vrystaat het die ergste gevrees²¹⁾
 en by president Kruger op meer versterking aangedring.

Die Kommandant-generaal het teen hierdie tyd ook
 die erns van die saak ingesien. Hy het 'n beroep op die bur-²²⁾
 gers gedoen om saam te werk sodat Cronje ontset kon word.
 Vroeg die môre het Cronje 'n heliograafberig aan De Wet deur-
 gestuur waarin hy meegedeel het dat sy toestand nog onver-
 anderd is. Die Engelse was nog besig om die laer met hulle
 kanonne te beskiet. Hy het nog net vir een of twee dae mond-
 provisie en ammunisie gehad. Daar moes met spoed gehandel
 word. Sommige van sy burgers was reeds baie moedeloos maar
 hy sou probeer om hulle moed in te praai. Sy gewondes was son-
 der verpleging. As dit moontlik was, moes hulle vir hom 'n
 ambulans en dokters deurstuur.²³⁾ Omdat daar geen ambulans
 en dokters beskikbaar was nie, moes die gewondes in Cronje
 se laer aan hulle ~~elc~~ lot oorgelaat word.

Die toestand was kritiek. De Wet het sy bes pro-
 beer. Vir agtien dae het hy noual byna dag en nag op sy perd
 gebly en sy kragte wou hom begewe. Die burgers wat die mô-
 re as versterking aangekom het, het hulle in die geveg wat
 gevolg het, weer swak gedra. Dit het moeilik gegaan om hulle
 in hulle posisies te hou. Hy het sy stellings twee myl ver-
 der van die laer ingeneem om vandaar met die versterking
 wat hy elke oomblik verwag het, 'n hernude aanvâl te maak om
 Cronje/.....

21). K.G.341 : 24/2/1900. (Telegram van Staatspres., Bloem-
 fontein, aan Staatspres, Pretoria).

22). Leyds-Archief:717: 24/2/1900. (Telegram van Komdt.-
 genl. Ladybrand aan veld. J.G.Meyer,
 Heidelbergkommando, Petrusburg). Hy
 sê o.m.: "Daarom broeders werkt toch samen, werkt toch
 eendrachtig, verdraagt de een de ander opdat des Heeren
 zegen op uw werk moge rusten en gij door Hem geholpen
 genl. Cronje kunt vrij vechten".

23). Leyds-Archief:717: 24/2/1900. (Telegram van Staatspres.,
 Bloemfontein, meldende dat hy telegram van
 De Wet ontvang het waarin hy ontvangs van
 helioberig van Cronje erken);

K.G.341: Ibid.

Kapt. Danie Theron.

Cronje te probeer bevry. Hy vra die president om persoonlik die burgers te kom toespreek sodat hulle met nuwe moed besiel kon word om vir hulle onafhanklikheid te veg. ²⁴⁾

De Wet het die erns van die oomblik besef en al die offisiere van die ontsetkommando's bymekaar geroep. Eers het hulle die terrein en die posisie van die Britse mag rondom Cronje se laer nagegaan. Daarna het De Wet voorgestel om met geweld 'n pad vir die omsingelde Boere oop te veg. Die ander offisiere was nie met hierdie voorstel eens nie, omdat die ondervinding tot dusver geleer het dat dit onmoontlik is. Toe het De Wet voorgestel om nog dieselfde nag 'n boodskap na Cronje deur te stuur. Die enigste manier om uit te kom was om die volgende aand, 25 Februarie, die laer wat reeds flenters geskiet is, netso in die steek te laat en deur die rivier al vegtende tot op 'n sekere punt te gaan waar De Wet en sy manskappe vir hulle sou wag. ²⁵⁾

Die onverskrokke verkenner, Danie Theron, het onderneem om hierdie gevaarlike sending te aanvaar... De Wet ²⁶⁾ het hom eenkant-toe geneem en die plan aan hom verduidelik. Op die aand van 24 Februarie het hy De Wet verlaat en die nag van 25 Februarie in Cronje se laer aangekom. Die Engelse wagte/.....

24). K.G.341: 24/2/1900. (Telegram van genl. De Wet aan Staatspres. Bloemfontein);
Leyds-Archief: 717:24/2/1900. (Ibid.).

25). K.G.341: 25/2/1900. (telegram van Staatspres. Bloemfontein, aan Staatspres. Pretoria, bevattende rapport van De Wet, A. Cronje, P. Botha, Kolbe en Wessels);

Preller-Versameling. Bundel 18;
Ibid., Bundel 23. (P.J. Naude); C.R. De Wet: De Strijd tussen Boer en Brit, blse. 63 en 64.

26). Leyds-Archief: G.R.2524/99 Nr. 640. (Telegram van Danie Theron, Webbs plaats aan Staatspres., Pretoria).

Hy was die eerste en laaste persoon wat van buite af in Cronje se swaar geteisterde laer gekom en ooggetuie van die vreeslike bedenklike toestand waarin dit verkeer het, gewees het.

wagte het op ongeveer tien tree afstand van mekaar rondom die laer gestaan; daarom het dit stadig en moeilik gegaan om ongemerk deur hulle te kom. Die velle van sy knieë was afgekruip.²⁷⁾

Die toestand in die laer was onbeskryflik ellendig en aaklig. Cronje en sy eggenote was nog gezond. Dit was hartverskeurend om te sien hoedat mense wat betreklik lig gewond was, van honger en weens swak verpleging vergaan het. Daar was ongeveer honderd perde in die laer wat weens gebrek aan kos in 'n bedenklike toestand verkeer het. Die laer was totaal omsingel en is daaglik met 'n menigte kanonne bestook. Die koeëls uit kleingewere het soos bye om hulle koppe gevlie, want die Engelse het 'n aantal skerpskutters in die onmiddellike nabyheid van die laer aangehou. Die mense het hulle in slote en gate in die walle van die rivier gevestig en as dit dan so aanhoudend gereën het, het hulle dit moeilik gevind om van die een plek na die ander oor die gladde modder te beweeg. Tot sover het daar nog nie ernstige siektes onder die mense uitgebreek nie, alhoewel daar honderde verrotte en peverspreidende perdeliggame tussen die mense rondgelê het. Die stank was ondraaglik. Die meeste waens onammunisie was verbrand. Te midde van hierdie ellende het Theron die plan van De Wet aan Cronje meegedeel.²⁸⁾

Vir meer as twee weke het hy en sy manskappe Roberts se mag wat tot meer as 40,000 troepe aangegroei het, teruggehou/....

27). Leyds-Archief: G.R. 2524/99 Nr. 640 . (Telegram van Danie Theron).

28). Ibid.

teruggehou. Die laaste ag dae het sy mense ongelooflike beproewinge moes ondergaan - omsingel, honger, dors en to-²⁹⁾ taal uitgeput deur die aanhoudende bombardement en gevegte. Hy het gehoop dat die ander generaals hulle magte sou vere-ⁿ rig en deur die linies van die Engelse sou dring om 'n weg vir sy uitredding te open sodat hulle daarna met verei-ⁿ gde kragte die voortgang van Roberts kon stuit. Op die laaste oomblik toe sy manskappe die grense van die menslike weer- standsvermoë bereik het, het hy 'n boodskap ontvang om self³⁰⁾ uit te kom.

Hy het besef dat dit nie so maklik sou wees om op hierdie manier uit te kom nie. Hy en sy burgers was toe reeds sonder perde en of De Wet daarin sou slaag om French met sy meer as 5,000 perderuiters te belet om hulle terug- tog af te sny en boonop die Britse troepe buite om die laer op 'n afstand te hou totdat hulle vry was, was twyfel- ogtig. Die optrede van De Wet se manskappe in die vorige pogings het net die teenoorgestelde bewys.³¹⁾

Gronje/.....

29). Prellor-Versameling, Bundel 18. (Brief van 'n krygsgevan- gene);

Herinneringen, 15 Oktober 1913.

30). Ibid.

31). Leyds-Archief: 717 : 21/2/1900. (Telegram van Wolma- rans, L.U.R., Z.A.R., aan die Staatspresident, Bloemfontein); K.G.341: 21/2/1900. Ibid.); Eie-Versameling: Telegram- boek, bls.18. (Ibid.);

K.G.341 : 21/2/1900. (Telegram van Staatspresident, Bloemfontein, bevattende telegram van genl. De Wet, Petrusburg aan Staatspresident, Pretoria);

Leyds-Archief: 717 : 21/2/1900. (Ibid.); Eie-Versame- ling, bls.19;

Leyds-Archief: 717: 23/2/1900. (Telegram van teur van telegraafkante- de telegramme van generaals wet en P.Botha);

K.G.341 : 23/2/1900. (Ibid.); Eie-Versameling, bls.24.

Cronje se burgers het toe reeds tien dae teen 'n geweldige oormag geveg. Tien dae aaneen het hulle die hoof gebied aan 'n ontsottende stroom van liddietbomme uit die gekonsentreerde vuur van meer as honderd kanonne. Hulle het elke stormaanval moedig afgeslaan en die veld was bedek met dooie perde en gesneuwelde manskappe, wat die bedompigwar-me lug verpes het met die afgryflikste stank. Hulle het gebrek aan voedsel en ammunisie gehad; die burgers was byna totaal uitgeput deur die inspanning van die aanhoudende gevegte, verder moes hulle deur gebrek aan slaap baie ly. 32)

In die uur van nood het die gelowige Cronje God om krag gebid en Hy het hom gesterk. Hy het ook gebid om toesending van hulp en om die bewaring van sy manskappe, tot voortsetting van die stryd, opdat hulle die ander burgers nog kon bystaan in die verdediging van hulle onafhanklikheid teen die oorweldigende mag wat probeer het om hulle vryheid aan bande te lê en hulle land onder 'n vreemde heerskappy te bring. 33)

Hy het besluit om De Wet se raad te volg deur al vegtende sy eie heil uit te werk en hy was tevrede om in sy lot te berus. 34) Te midde van die allervreeslikste allende/.....

-
- 32). Leyds-Archief: G.R. 2524/99 nr.640. (Telegram van Danie Theron);
Preller-Versameling. Bundel 18. (Brief van 'n krygsgevangene).
- 33). Leyds-Archief: G.R. 2524/99 Nr.640. (Ibid.);
C.R. De Wet: Die Strijd tussen Boer en Brit, bls. 64;
C.M. van den Heever: Generaal J.B.M. Hertzog, bls. 106;
Hy skryf: "Hier (Koedoesrand) het hulle vir Danie Theron ontmoet, wat op regter Hertzog 'n groot indruk gemaak het weens sy onverskrokkenheid. Hy bied aan om 'n nota van regter Hertzog na Cronje te neem om aan hom te sê dat hulle met 300 man na Koedoesrand kom en dat hulle daardie nag moet deurbreek. Dieselfde nag om twee-uur is Danie Theron weer terug met 'n nota van Cronje waarin hy verklaar: "Ek is mans genoeg van binne; sorg julle buite." Hy was onder die indruk dat hy hom goed vasgegrawe het."

... is 'n onjuiste bowering.

de , waar die manne vertrouwe verloor en openlik verklaar
 het dat hulle hul self in die hande van die vyand sou oorg-
 gee, het die generaal en Danie Theron nog 'n laaste vergeef-
 se poging aangewend om die teneergedrukte en met wanhoop-
 vervulde burgers tot inkeer te bring. Reeds moeg en uitge-
 put, met opgerolde broek en modderbedekte klere, ^{met} karwats
 in die hand, het Cronje heen en weer geloop en alles in sy
 vermoë gedoen om sy burgers moed in te praai. Hy het ook op-
 drag gegee om onmiddellik 'n brug oor die rivier te bou, so-
 dat die burgers nog die aand van 25 Februarie oor die ri-
 vier kon kom om in 'n oostelike rigting hulle pad deur te
 veg om by De Wet en sy manne aan te sluit. ³⁴⁾

Om vyf uur die middag het Cronje 'n heliograafberig
 aan De Wet oorgesein dat hy eens is met sy plan en dat hy
 die aand sou probeer om uit te kom, maar hy gee ook tege-
 lykertyd te kenne dat die rivier baie vol is en dat hy nie
 deur kon kom nie. De Wet en sy burgers het tevergeefs op
 die afgesproekte plek gewag. ³⁵⁾ Dieselfde aand het Danie
 Theron weer deur die Engelse linies gekruip en die volgende
 dag, 26 Februarie, by De Wet aangekom. ³⁶⁾

Op/.....

- 34). Leyds-Archief: G.R.2524/99 Nr.640. (Telegram van Da-
 nie Theron). Hierdie telegram is
 woordelik gepubliseer in : Historiese Studies, Jaar-
 gang 3, Nr. 1, Jan. 1942, bls.42;
 Praller-Versameling, Bundel 18. (Brief v. krygsgevange-
 ne);
 Ibid. Bundel 23. (Slag van Paardenberg);
 Herinneringen, 15 Oktober 1913.
- 35). K.G.341 : 26/2/1900. (Telegram van De Wet aan Staats-
 pres., Bloemfontein, bevattende Cronje
 se helioberig). B.T.AAG.1.
- 36). Leyds-Archief: G.R.2524/99 Nr.640. (Ibid.); Herinne-
 ringen, 15 Oktober 1913; Dr. Van Everdingen, bls.291;
 De Wet, bls. 64, Hier skryf De Wet as volg.

" Hij (Danie Theron) deelde mij mede dat hij
 de Generaal (Cronje) gezien had en dat

Op die môre van 26 Februarie het die Engelse ontdek dat Cronje besig was om 'n kettingbrug oor die Modder-rivier te bou, want hy wou daardie aand 'n tweede poging aanwend om te ontvlug.³⁷⁾ Maar die Engelse artilleriste het die/.....

36). (Vervolg).

hem gezegd had dat hij geen goed kon zien in het plan dat ik voorstelde. "

Hierdie bewering weersprek die telegram van Danie Theron wat hy aan die president te Pretoria gestuur het. Vgl. Leyds-Archief: G.R.2524/99 Nr.640. (Telegram van Danie Theron):

Hy telegrafeer o.a. :-
"Ik heb Generaal Cronje de plan gaan voorstellen dat hij moest doorbreken. Hoe, waar en wanneer is er mee eens,..."

Om vyf uur namiddag van 25 Februarie het Cronje 'n helio-graafberig aan De Wet gestuur wat De Wet weer per telegram aan die president van die Oranje-Vrystaat oorgestuurd het. Daarin sê De Wet self:-

"Gisteren om 5-ure ontvang en wij eerste bericht terug van Genl. Cronje dat hij instemt met het plan om laatste nacht uit te breken maar gaf tegelijkertijd te kennen dat hij niet kan door..." .BYLAAG.1.

Uit bogenoemde is dit duidelik dat Cronje met die plan eens was, maar weens genoemde redes nie kon uitkom nie. De Wet het sy boek in 1902 geskryf die telegramme verswyg en Cronje se oorgawe in 'n verkeerde lig voorgestel. Dit was oorsaak dat die karakter van persoon van Cronje tot vandag toe nog verkeerd verstaan is. Daarom het die idee by sy baie burgers na die oorlog en later onder 'n groot gedeelte van die Afrikanerbevolking posgevat dat Cronje nie wou uitkom nie, selfs nie hadat De Wet driemaal vir hom 'n pad oopgehou het nie. Hierdie wanvoorstelling het Cronje 'n verdagte persoon in ons geskiedenis gemaak. Hy is as 'n lafaard en selfs verrader beskimp. Om sy persoon hang vandag nog 'n waas van geheimsinnigheid. Omdat hy sy lewe deur hardkoppig en eiesinnig was, word sy oorgawe ook hieraan toegeskryf. Die feit is dat hy oorsaak was dat hy omsingel is, maar hadat hy eenmaal eers vasgeloop was, het hy soos 'n leeu geveg om sy vryheid te kry, maar van binne kon hy nie uit nie en van buite kon die ontsetkommando's hom ook nie red nie.

37). Leyds-Archief: G.R.2524/99 Nr.640. (Telegram van Danie Theron). Hy telegrafeer o.a. :-

" Het plan was om gister avond uit te komen doch de rivier werd gedurende den dag al dieper en dieper en de brug en vlot kwam niet klaar. Daarom moet de poging van avond gemaakt werden."

die kanonne op die brug gestel en dit stukkend geskiet. Die dag kon die werk nie weer voortgesit word nie. Die rivier het nog voller geword sodat Cronje se laaste hoop op uitredding verrydel is.³⁸⁾

Sy posisie was op hierdie dag baie sorgwekkend. Die rivier was vol, die brug stukkend geskiet en die lyding van mans, vrouens en kinders onder sulke weersomstandighede - nat, honger en koud - die menslike uithoudingsvermoë te bowe. Dit het die regering ook besef, want die president het alles in sy vermoë gedoen om versterkings tot Cronje se uitredding te stuur. Aan generaal Schutte te Colesberg verklaar hy openlik:-

"Zaken te Modderrivier zijn zeer dringend en alle krachten moeten nu ingespannen worden om Generaal Cronje te redden uit zijn tegenwoordige positie.."39)

Aan die bevelvoerende offisier te Elandslaagte het die telegram gelui:-

"Generaal Cronje is nog ingesloten. Wij moeten ons maar biddend tot den Heer wenden en Hem om verlossing smeeken opdat de Heer onze broeder en zijne burgers een weg aanwijzen waardoor zij gered zullen worden." 40)

Menslike uitredding het onmoontlik gelyk, daarom het die president aan die mynkommissaris te Pelgrimsvruidt opdrag/.....

38). Leyds-Archief: G.R. 2524/99 Nr. 640. (Telegram van Danie Theron);

Preller-Versameling. Bundel 18?
Ibid. Bundel 23; Herinneringen, 15 Oktober 1913;
Dit is te betwyfel of Cronje met sy manskappe tussen die Engelse wagte wat volgens Danie Theron op tien tree afstand van mekaar gestaan het, sou deurkom. Theron was een persoon alleen en dit het hom ure genoem om met velafgekruipte knieë in Cronje se laer te kom.

39). K.G. 341 : 26/2/1900. (Telegram van Staatspres, aan genl. Schutte, Colesberg)

40). Leyds-Archief: 577: 26/2/1900. (Telegram van Staatspresident aan krygskommissaris te Elandslaagte).

opdrag gegee om onmiddellik al die agtergeblewe burgers op te roep om so vinnig as moontlik na Modderfontein te gaan om Cronje te verlos. Die president deel hom ook mee dat hy al die christenlike dwarsdeur die land gevra het om die eerskomende drie nagte as bedenagte te hou om die Here te smeeek om Cronje te red van oorgawe.⁴¹⁾ Ook die Vrystaatse president het 'n laaste beroep op al sy burgers wat met verlof was gemaak om dadelik na Bloemfontein terug te keer om te help om Cronje vry te veg.⁴²⁾

In die laer het generaal Cronje sy laaste kragte ingespan om die vyand terug te hou. Om vieruur die middag het hy sy laaste heliograafberig aan De Wet gestuur:-

"Bombardement verschrikkelijk, groote verliezen.⁴³⁾
Meerderheid der burgers eischt overgawe.
Psalm 60, vers 13."⁴⁴⁾

Hierdie berig is deur die Engelse opgevang en aan beide generaals teruggesein dat verder teenstand van Cronje nuttelose bloedvergieting was. Hy is deur ongeveer 70,000 troepe met 120 kanonne omsingel.⁴⁵⁾ Geseneen van sy manskappe/.....

-
- 41). Leyds-Archief: 577: 26/2/1900. (Telegram van die Staatspres. aan die mynkommissaris van Pelgrimsrust).
- 42). Ibid. (Telegram van Staatspres. Bloemfontein, aan die vrederegter van Vereeniging).
- 43). Leyds-Archief: 766 - 776: P.A.Nierstrasz: Der Süd-Afrikanische Krieg. 1899 - 1902. (Oorspronklike manuskrip) bls., 285 vol. 5 : 80 man gedood en 150 gewond.
- 44). K.G.341: 26/2/1900. (Telegram van genl. De Wet bevattende heliograafberig van Cronje): Psalm 60, vers 13: "Geef Gij ons hulp uit de benauwdheid, wants' menschen heil is ijdelheid".
- 45). L.S. Amery, Vol. III, blae. 370 - 371. Die getal word hier as 37,000 aangegee. Dan het later verslaggewers opgedaag sodat dit tot oor 40,000 aangegeei het.
- Land en Volk, 20 Jan. 1905: (Verklaring van Cronje aan 'n Amerikaanse verslaggewer). Hy het be-
weer dat hy 3,500 burgers teen 60,000 Britse troepe met 125 kanonne gehad het.

manskappe sal ont'kom as die oorgawe nie onvoorwaardelik
is nie. Hulle moet Psalm 63 vers 11 lees.⁴⁶⁾

Teen vyfuur die aand van 26 Februarie is daar in en om die laer nog hard geveg. Generaal P.Botha kon vanuit sy posisies op die koppies die geveg min of meer oor die laer het dik rookwolke gehang en groot stofwolke het opgeslaan. Daaraan het dit voorgekom asof groot aantalle perderuiters om die laer beweeg het. Die heliograafberigte vanuit die laer was weens die digte rookwolke uit die Engelse kanonne onverstaaanbaar. Gedurende die gehele dag het die lugballon oor die laer gesweef sodat die Engelse⁴⁷⁾ die toestand tot in die fynste besonderheid nagegaan het.

Generaal Cronje het teen die aand van 26 Februarie sy manskappe se algehele moedeloosheid besef en dadelik sy krygsraad bymekaar⁴⁸⁾ geroep. Die toestand is deeglik bespreek. Al die offisiere was teen Cronje, behalwe kommandant Brits⁴⁹⁾ wat met hom saamgestem het. Cronje het die voortsetting van die stryd heftig bepleit en daarop gewys dat die kommando's van buite eindelik tog daarin sou slaag om hulle te ontset. Dit alles het niks gebaat nie. Die offisiere het 'n onmiddellike oorgawe geëis. Nog 'n laaste poging/.....

46). K.G.341: 26/2/1900. (Ibid.). "Psalm 63 vers 11: Men zal hen storten door het geweld des swaards; zij zullen den vossen ten deel worden."

47). K.G.341: 27/2/1900. (Telegram van Ass. Veggel. P.Botha aan Staatspres. Bloemfontein);
The Parliamentary Debates, Nr. 9. Vol. LXXIX. 1900, bls. 1183.

48). L.S. Army, Vol. III, bls. 482; Herinneringen, 15 Oktober 1913.

49). Dr. Van Evertingen, bls. 296. Hy noem foutiewelik kommandant Schutte.

ging is deur Cronje aangewend. om hulle tot besinning te bring. Hy het daarop gewys dat die volgende dag, die 27 ste Februarie, Amajubadag is, 'n dag waarop die Afrikanervolk hulle verlossing van onafhanklikheid herdink. Hy het 'n beroep op hulle gemaak om nie op daardie gedenkwaardige dag oor te gee nie, maar om tot die 28 ste Februarie uit te hou om die Afrikanervolk die vernedering te bespaar. Maar alles was tevergeefs! Die offisiere en burgers het openlik verklaar dat as hy nie voor sonop die volgende môre die uitvlug bo-oor die laer uitsteek nie, hulle dit self sou doen.

Die Engelse het op hierdie tydstip dig by die laer gereed gelê om dit dieselfde nag te bestorm. Vir hulle was dit ook die volgende dag Amajubadag en hulle het al hulle kragte ingespan om juis op die dag vir Cronje tot oorgawe te dwing om daardeur die klad van Majuba uit te wis. Generaal Colville het die Kanadese regiment beveel om vir die bestorming gereed te wees. As hulle deur die Boere teruggeskiet word, moes hulle platval en hulle vasgrawe. Die aanval is aan ses kompanies toevertrou. Hulle is in dubbellinie geformeer, die voorstes met hulle bajonette aan hulle gewere gereed terwyl die agterstes pikke en grawe gedra het. Luitenant-Kolonel Kinkead met dertig Royal Engineers het/.....

50). Preller-Verzameling. Bundel 18;
L.S. Amery, Vol. III, bls. 482; Herinneringen, 15 Oktober 1913.

Amery beweer dat Cronje die môre krygsraad gehou het terwyl Cronje in sy herinneringe vermeld dat dit die aand geskied het. Dit moes die aand gewees het, want gedurende die dag het hy nog voorbereidings getref om te probeer ontvlug.

Land en Volk, 20 Januarie 1905. (Verklaring van Cronje aan 'n Amerikaanse verslaggewer).

het hulle voorgesel om met die vasgrawery behulpsaam te wees. Die Gordon Highlanders sou reguit op die laer aanstap terwyl die Shropshires hulle linkeragterhoede sou ondersteun. Almal is gewaarsku om op hulle hoede te wees teen 'n moontlike uitbraak van die Boere in die laer. 51)

Om kwart oor twee die nag het die troepe stilgetjies die laer genader. Vir ongeveer vyfhonderd tree het hulle vorentoe beweeg voordat Cronje se burgers hulle opmerk het. Op sestig tree afstand het die Boere hulle onder vuur geneem. Hulle het platgeval en teruggeskiet terwyl die Engineers vir lewé en dood gegrawe het. Aan die linkerflank het hulle effens teruggeval en gewag totdat die skanse gereed was. Teen dagbreek was hulle ongeveer neentig tree van die laer behoorlik vasgegrawe en het in hulle skanse die dag afgewag. 52)

Mindelik breek die môre van 27 Februarie aan. Nadat die eerste vyandelike bomme oor die laer gebars het, het daar skielik 'n paar wit vlae oor die Boerelaer gewapper. Alles het stil geword, kanonne het geswyg. Die einde was daar. 53)

Dadelik het generaal Cronje sy sekretaris en adjudant onder 'n witvlag na Lord Roberts gestuur met 'n kort/..... 54)

51). L.S. Amery, Vol. III, bls. 483. Daar het gedurig Boere en kapers uit die laer ontsnap en hulle het aan Roberts meegesê dat die Boere sou ontsnap.

52). Parliamentary Debates, Nr. 9. Vol. XXIX, 1900, bls. 1183; L.S. Amery, Vol. III, bls. 484.

53). Preller-Versameling, Bundel 18.

Cronje het beweer dat die kommandante die vlae opgesteek het. Die burger wat die brief in Preller-Versameling geskryf het, maak ook melding van 'n aantal vlae. Dit kon dus nie Cronje sees nie. Die kommandante het hulle dreiment van die vorige aand volvoer. 9

54). G.R. Keyser.

55). Frans Karschagne.

kort briefie waarin hy hom meedeel dat hy sy stellings nie langer kon verdedig nie en hom met sy hele mag onvoorwaardelik oorgee.⁵⁶⁾

Die boodskappers het na 'n rukkie teruggekeer met 'n versoek van Roberts dat Cronje na hom toe moes kom. Cronje het dadelik daarheen gery. Die Britse opperbevelhebber het hom tegemoet gekom. Cronje het van sy perd afgoklim en is deur kolonel Pretzman voorgestel :-

" The two great men looked at each other, the Boer touched his hat, the Englishman returned the salute. The group dismounted, and then, regretfully he it noted, Lord Roberts, the blameless upright soldier gave his hand to the tyrant of Potchefstroom.

" You have made a gallant defence, Sir", said the British Commander-in-Chief; " I am glad to see you. I am glad to get so brave a man !" 57)

Generaal Cronje het skaars 'n woord gepraat. Hy het op 'n vraag van Lord Roberts geantwoord dat hy tussen drie- en vier duisend manskappe by hom gehad het. Sy laaste versoek was dat sy eggenote, kleinseun en sekretaris met hom in sy gevangeskap saamgestuur moes word. So het hy na 'n hardnekkige weerstand van tien dae, gedurende welke tyd hy 268 gesneuweldes, 1367 gewondes en 232 vermistes onder die Engelse geleeders aangebring het, met sy 46 offisiere 3,873 manskappe en 150 gewondes, aan die Engelse oormag te Wolwekraaldrif (Paardeberg) gekapituleer.⁵⁸⁾

56). The Parliamentary Debates, Nr. 9. Vol. XXIX, 1900, p. 1183; Herinneringen, 15 Oktober 1913.

57). L. Crewe: South Africa and The Transvaal War, bls. 71, Vol. IV.

58). Leyds-Argief: 766 - 776: P.A. Nierstasz: Die Geschiedenis des Krieges.

Boere gesneuweldes 80. Vir totale Boeremag wat geneem is, sien BYLAAG. 2.

Pieller-Versameling. Bundel 20. (Dagboek van S. Burger-). Hy gee die Boeremag as volg:-

3,846 manskappe, 70 gewondes en 30 vrouens en kinders. Die vrouens en kinders is na 'n konsentrasiekamp gestuur.

